

Til:

Klima- og miljødepartementet

postmottak@kld.dep.no**Fra:**

NOAH – for dyrs rettigheter

Dronningens gate 13

0152 Oslo

register@dyrsrettigheter.no

Dato: 30.11.2023

Innspill til stortingsmeldinger om klima og naturmangfold

NOAH – for dyrs rettigheter vil med dette komme med innspill til arbeidet med å utarbeide en stortingsmelding om klima for perioden fram mot 2030 på veien mot lavutslippssamfunnet 2050, og stortingsmelding om naturmangfold for å følge opp den internasjonale naturavtalen.

Innledende kommentarer**1. Kostholdsendring som miljøtiltak**

Et mer plantebasert kosthold understrekes gang på gang å være svaret på mange av verdens miljø-, klima- og helsemessige problemer. Svært mange tunge fagrapporter fra blant annet FNs naturpanel¹, klimapanelet², Food and Land Use Coalition³, Universitetet i Oxford⁴ og EAT⁵ presiserer at vi må endre kostholdet bort fra husdyrprodukter og over til planter om vi skal nå klimamål og sikre bærekraftig bruk av naturressurser. Miljødirektoratets Klimakur 2030 beskriver «kostholdstiltaket» – overgang mot mer plantebasert kost – som det mest kostnadseffektive klimatiltaket i jordbruket. Klimaendringer og befolkningsvekst kommer til å legge et stadig større press på globale matressurser i årene som kommer, og en omstilling til et

¹ IPBES. (2019). Media Release: Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'. Hentet fra <https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>

² IPCC. (2018). Global Warming of 1.5°C. Hentet fra <https://www.ipcc.ch/sr15/>

³ FOLU. (2019). *Growing Better: Ten Critical Transitions to Transform Food and Land Use*. September 2019. The Global Consultation Report of the Food and Land Use Coalition

⁴ Poore, J. & T. Nemecek. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science* 360 (6392), 987-992. DOI: 10.1126/science.aag0216

⁵ EAT Lancet Commission. (2019). *Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems*. Hentet fra <https://www.thelancet.com/commissions/EAT>

mer plantebasert kosthold vil kunne fø 37 millioner mennesker i Norden – 10 millioner flere enn i dag.⁶ Et slikt skifte vil også kunne øke norsk selvforsyningsgrad betraktelig.^{7 8}

Om vi skal nå regjeringens mål om «Lavutslippssamfunnet 2050» må det iverksettes faktiske tiltak for redusert kjøttforbruk.⁹ Allikevel ser vi at klimatiltak i landbruket ofte fokuserer på effektivisering av dyr, det vil si lavere utslipp per produsert enhet. Dette fører til en betydelig belastning på dyrene i produksjonssystemene, og gjør dem stadig mindre i stand til å utøve normal adferd.

FOLU konstaterer at det typiske nordiske kostholdet produserer 3 ganger mer klimagassutslipp og bruker dobbelt så mye jordbruksareal enn det som er bærekraftig. En studie publisert i tidsskriftet *Global Food Security* viste at utslipp fra fôrråvarer til animalske produkter står for ca. 37 prosent av kostholdsrelaterte utslipp i EU, og svimlende 70 prosent av utslipp fra arealbruksendringer er relatert til fôrproduksjon, særlig soya.¹⁰ I tillegg til å importere soya fra Brasil importerer Norge også fôrråvarer i form av mais fra Polen, kli fra Elfenbenskysten, melasse fra El Salvador og betepulp fra Russland, blant annet.¹¹ Om vi legger om kostholdet i retning mer plantebasert – slik kostholdstiltaket legger til rette for – vil vi kunne beslaglegge flere millioner færre dekar areal i utlandet enn om vi fortsetter som i dag.¹²

Ifølge Klimapanelets landrapport som kom i 2019, så vil kostholdsending mot mer plantebasert mat bidra til måloppnåelse i 12/17 av FN's bærekraftsmål.¹³ Det er vel knapt noen andre tiltak som i så stor grad kan kalles sektorovergripende. Likevel finnes det ingen direkte tiltak for forbruksending mot et mer plantebasert kosthold. NOAH ber derfor departementet presisere viktigheten av forbrukerrelaterte tiltak for kostholdsending i stortingsmeldingene.

2. Vile dyrs rettsvern

⁶ Nordisk ministerråd. (2017). *Future Nordic Diets: Exploring ways for sustainably feeding the Nordics*. TemaNord 2017:566

⁷ Vangelsten, Bjørn Vidar. (2017). *Mot et bærekraftig norsk matsystem: Effekt på selvforsyningsgrad og norsk jordbruk ved redusert konsum av kjøtt*. Nord Universitet

⁸ Bakken, Anne Kjersti & Astrid Johansen. (2014). *Matproduksjon på norske arealressurser med og uten import av fôrråvarer*. Bioforsk Rapport vol. 9 nr. 19

⁹ Miljøstatus.no. (05.06.2020). Norge har lovfestet et mål om å bli et lavutslippssamfunn i 2050. Hentet fra <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/miljomal/klima/miljomal-5.4/>

¹⁰ Sandström, Vilma, Hugo Valin, Tamás Krisztin, Petr Havlík, Mario Herrero, Thomas Kastner. The role of trade in the greenhouse gas footprints of EU diets. *Global Food Security*, 2018; 19:48

¹¹ The Observatory of Economic Complexity (OEC). Norway. Hentet 21.2.2020 fra <https://oec.world/en/profile/country/nor/>.

¹² Cottis, Thomas. 14.2.2020. Feil fra NMBU om EAT-Lancet og norsk landbruk. Forskersonen. Hentet 16.3.2020 fra <https://forskersonen.no/debattinnlegg-landbrukspolitikk-mat-og-helse/feil-fra-nmbu-om-eat-lancet-og-norsk-landbruk/1637240>.

¹³ IPCC. (2019). *Climate change and land: An IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Hentet fra <https://www.ipcc.ch/report/srccl/>

FN erklærte i 2019 krise for naturen og de ville dyrene. Hovedgrunnen til tap av naturmangfold er ifølge FNs naturpanel arealbruk, og særlig fører husdyrhold og fôrproduksjon til avskoging.¹⁴ Arealendringer påvirker hele ni av ti truede arter i Norge, ifølge Artsdatabanken. Den nest største grunnen til tap av arter er imidlertid direkte utnyttning – jakt og fangst. Ville dyr møter stadig flere utfordringer som følge av menneskelig aktivitet og den tilknyttede naturkrisen. NOAH mener innsatsen for bevaring av vill natur og ville dyr må økes, og foreslår at stortingsmeldingen om naturmangfold går inn for en særskilt satsing på restaurering av vill natur og habitater for ville dyr. For å virkelig styrke innsatsen for restaurering av vill natur bør det etableres flere nasjonalparker og naturreservater i Norge, hvor jakt, skogsdrift og beite ikke er tillatt, samt at alle pattedyr, fugler, herptiler og fisker som er rødlistet, får status som prioriterte arter etter naturmangfoldloven § 23. Dette må i særdeleshet gjelde alle arter som er sårbare, sterkt truet eller kritisk truet. I tillegg må det fokuseres langt mer på de ville dyrenes egenverdi, som bør medføre at forvaltningen i størst mulig grad unngår «skadefelling» og jakt på ville dyr, og i stedet aktivt satser på å finne løsninger som legger til rette for sameksistens med og toleranse for ville dyr, herunder også rovdyr. NOAH påpeker her til vitenskapelige undersøkelser som bekrefter sammenhengen mellom ulovlig jakt og minsket toleranse for ville dyr på den ene siden, og viltforvaltning som er basert på omfattende letale (bestandsregulerende) tiltak, på den andre siden.¹⁵ Veterinærinstituttet har også pekt på denne sammenhengen: «*Man skal være oppmerksom på at det å bli stemplet som "skadedyr" innebærer en nedgradering eller tap av respekt som lett kan resultere i inhuman behandling.*»¹⁶ En utstrakt bruk av «skadefelling» som virkemiddel og en holdning i befolkningen om at dette er et akseptabelt virkemiddel, vil altså forringe respekten overfor artene som utsettes for dette – i Norge et stort antall arter, herunder truede. Spesielt når det gjelder predatorer, viser undersøkelser at det er heller sosiale faktorer som gruppenormer og myndighetenes aksept for skyting av ville dyr som påvirker folks oppfatninger og forhold til ville dyr, og ikke først og fremst økonomiske «skader» forårsaket av disse dyrene.¹⁷

Innspill til spørsmål utarbeidet av Klima- og miljødepartementet

1. Når vi i 2050 har nådd natur- og klimamål, hva er de tre viktigste grepene som ble gjort i dag for å komme dit?

De viktigste grepene for å nå natur- og klimamål innen 2050 er:

¹⁴ IPBES. (2019). Media Release: Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'. Hentet fra <https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>.

¹⁵ Treves, A., NAUGHTON-TREVES, L. I. S. A., & Shelley, V. (2013). Longitudinal analysis of attitudes toward wolves. *Conservation Biology*, 27(2), 315-323; Hogberg, Jamie & Treves, Adrian & Shaw, Bret & Naughton-Treves, Lisa. (2015). Changes in attitudes toward wolves before and after an inaugural public hunting and trapping season: Early evidence from Wisconsin's Wolf range. *Environmental Conservation*. -1. 1-11. 10.1017/S037689291500017X.

¹⁶ "Konsekvenser av menneskelig aktivitet på dyrevelferd hos viltlevende dyr", C. Mejdell, VESO/Veterinærinstituttet (2004)

¹⁷ Treves A. ja Bruskotter J. 2014. Tolerance for predatory Wildlife. *Science*, May 2014, Pages 476–477.

- Fase ut alle subsidier av tiltak som virker negativt overfor klima og natur. Særlig må landbrukssubsidiene til animalsk produksjon og for å gjøre kjøtt billigere, strykes. Subsidier til desimering av dyrearter eller andre skadelige naturinngrep må også strykes. Subsidier kan i stedet oppmuntre til plantebasert landbruk og bevaring av arter og vill natur.
- Større fokus på bevaring av arter ved at alle rødlistede arter blir prioriterte, og ingen truede arter skal holdes «nede», herunder de store rovdyrene. Det trengs også reelt vern av natur i form av nasjonalparker og naturreservater uten jakt, hogst, landbruk eller andre inngrep.
- Fokus på ikke-letal forebygging av konflikt mellom ville dyr og mennesker, og på økt toleranse for ville dyr. Det bør ikke tillates jakt og skadefelling, hogst eller annen menneskelig forstyrrelse i hekke- og yngletiden, og man bør innskrenke antall jaktbare arter og lengden på tiden arter utsettes for jakt, samt forby jakt på rødlistede arter.

2. Hvilke viktige rammer og hensyn må de to meldingene ha med seg fra ditt ståsted?

Rammene for meldingene bør være det som er tydelig i forskningen; reell satsing på plantebasert produksjon og redusert kjøttforbruk. FNs klimapanel og naturpanelet understreker at husdyrproduksjon er en av hoveddriverne for tap av naturmangfold og utslipp av klimagasser. Særlig er vårt høye kjøttforbruk problematisk for naturen, miljøet, klimaet og dyrene. 83 % av landbruksarealene på verdensbasis går til husdyrproduksjon, og vi kan ikke kutte klimagassutslipp og samtidig lette trykket på naturen uten å redusere produksjonen og forbruket av produkter fra dyr.

NOAH mener også at det er nødvendig å styre bort fra utnyttelse av ville dyrearter, og legge mer fokus på såkalt «*non-consumptive*» bruk av naturmangfold, slik som naturturisme, fugletitting, og fotografi av ville dyr. NOAH foreslår i tillegg at minskning av konflikter mellom mennesker og ville dyr med ikke-letale grep bør være et mål i seg selv. Økning i ville dyrs habitater og antall ville dyr (som er selve formålet med naturavtalen) vil mest sannsynlig medføre økt interaksjon mellom mennesker og ville dyr. Dette kan i sin tur øke konfliktsituasjoner dersom man ikke legger vekt på å utvikle løsninger som vil bidra til å dempe eller forebygge slike konflikter. Hovedfokuset her bør være at konflikter ikke løses ved å skyte ville dyr. I den hensikt er det nødvendig å presisere i meldingene at eventuelle konfliktsituasjoner bør forebygges og håndteres gjennom utdanning, kunnskapsformidling og andre ikke-letale tiltak. Naturmeldingen bør også fremheve satsing på tiltak som øker aksepten for bærekraftige rovdyrbestander, og kunnskap om hvordan leve sammen med rovdyrene (og andre ville dyr). NOAH har en økende bekymring for ville dyr som ofte faller mellom ansvarsområdene til LMD og KLD, og som utsettes for en rekke

menneskeskapte belastninger uten at verken dyrevelferd eller deres overlevelse som art i tilstrekkelig grad hensyntas. Det er et sterkt behov for å gjennomgå hele viltforvaltningen i Norge og vårt forhold til alle dyr.

Samtidig bør meldingene ta inspirasjon fra de tidligere nevnte verdensforskernes «Advarsel til menneskeheten».¹⁸ Disse forskerne lister opp 13 tiltak som er essensielle for å gå vekk fra «business as usual» og for å sikre bærekraftig omstilling. NOAH mener disse burde spille en viktig rolle i utformingen av stortingsmeldingene. Noen av tiltakene de lister er kort oppsummert:

- Opprette reservater for ulike marine-, ferskvann og lufthabitater.
- Opprettholde naturens økosystemtjenester ved å stanse omdisponering av skog, grasareal og andre naturlige habitater.
- Restaurere opprinnelige plantesystemer, særlig skog.
- Restaurere økologiske prosesser ved å gjeninnføre ville arter, særlig store rovdyr, til ulike regioner.
- Utvikle politiske instrumenter for å forhindre ødeleggelse av fauna, krypskyting og utnyttelse av handel med truede arter.
- Fremme kostholdsending mot hovedsakelig plantebaserte matvarer.
- Redusere matsvinn.
- Øke naturoplæring for barn og holdningsskapende arbeid for naturen.

3. Arealbruksendringer er en stor utfordring både for natur og klima. Hva bør meldingene legge frem for å sikre at arealbruken fremover bidrar til at vi når natur- og klimamålene?

For å sikre at arealbruken fremover bidrar til at vi når natur- og klimamål, bør meldingene legge frem et krav om å lovfeste i naturmangfoldloven at arealforvaltning skal skje med natur, ville dyr og klima i sentrum. Alle arealer i Norge bør forvaltes slik at natur og ville dyr er beskyttet, og det bør innarbeides et mål i loven om at områder som har stor betydning for naturmangfold ikke skal gå tapt. Et annet viktig tiltak for å sikre robuste økosystemer og naturmangfold innebærer globalt effektiv og rettferdig bevaring av 30-50 % av jordens land-, ferskvanns- og havområder. Dette må også gjelde i Norge. Myndighetene bør derfor lovfeste krav om minst 30 % vern av natur og

¹⁸ Ripple, William J., Wolf, Christopher, Newsome, Thomas, Galetti, Mauro, Alamgir, Mohammed, Crist, Eileen, Mahmoud, Mahmoud I., Laurance, William F. & 15 364 forskersignaturer fra 184 land. (2017). World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience*, Volume 67, Issue 12, December 2017, Pages 1026-1028. <https://doi.org/10.1093/biosci/bix125>.

restaurering av 30 % forringet natur i naturmangfoldloven, og snarlig utarbeide en tiltaksplan for hvordan man effektivt kan verne minst 30 % natur i Norge innen 2030. Forringet natur bør kartlegges, og i slike områder bør det igangsettes restaureringstiltak. Det bør ikke lenger kunne gis dispensasjoner til aktiviteter som påvirker verneverdier negativt, slik som jakt og hogst. Videre bør det utarbeides et system for god økologisk tilstand av natur. Et slikt system vil gjøre det mulig å måle om tilstanden i økosystemene avviker fra god tilstand, og sikre en helhetlig økosystembasert forvaltning av alle arealer til lands og til havs. Det bør også utarbeides tilskuddsordninger der kommuner kan søke om midler for å gjennomføre tiltak for å stanse tap av naturmangfold.

Videre bør hensynet til de ville dyrene og naturen vektlegges i større grad ved bygging av infrastruktur. Plan- og bygningsloven er en av de viktigste lovene for forvaltning og bruk av arealer i Norge. Slik loven nå er utformet, har kommunene rett til å ta vare på natur, men få forpliktelser. Formålsparagrafen i plan- og bygningsloven bør derfor endres, slik at ville dyr og naturmangfold er et av de viktigste hensynene som skal ivaretas ved bruk av arealer i Norge.

En overgang til et mer plantebasert matsystem i form av endret kosthold og produksjon vil også drastisk redusere mengden areal som mennesker legger beslag på. Ifølge en omfattende matsystem-studie fra Universitetet i Oxford beslaglegger husdyrproduksjonen 83% av landbruksarealet i verden. Produksjonen av storfekjøtt står for 36 ganger så mye bruk av areal som produksjonen av belgvekster. Denne studien konstaterer at man ved å kutte animalske produkter fra kostholdet kan frigjøre 75% av verdens landbruksareal og fortsatt fø verden.¹⁹ Ved å produsere mest mulig mat direkte til menneskelig konsum, på en bærekraftig måte, vil vi sikre ikke bare global matsikkerhet, men samtidig redusere klimagassutslipp og frigjøre plass til vill natur. For å optimalisere ressursutnyttelsen må det derfor gjennom jordbruksavtalen stimuleres til mer plantebasert produksjon som korn, grønnsaker, frukt og bær, og ikke minst proteinvekster som erter og åkerbønner, der hvor dette er mulig. Matenergien man får per dekar jordbruksareal anvendt til matvekster er drøyt ti ganger høyere enn gjennomsnittet for animalsk produksjon.²⁰ Forskere har også funnet at det er gode forutsetninger for å produsere et stort utvalg av frukt og grønt i drivhus i Norge på miljøvennlig måte.²¹

¹⁹ Poore, J. & T. Nemecek. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. Science 360, 987-992. DOI: [10.1126/science.aag0216](https://doi.org/10.1126/science.aag0216).

²⁰ Rapport fra teknisk arbeidsgruppe - jordbruk og klima. (10.12.2019). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/ada13c3d769a4c64a0784d0579c092f4/teknisk-arbeidsgruppe---ferdigrapport-10.12.18.pdf>.

²¹ Hagen, Lars Bilit. (19.04.2020). Forsker: - Norge har noen av verdens beste forhold for å dyrke planter i veksthus. Nationen. Hentet fra <https://www.nationen.no/landbruk/forsker-norge-har-noen-av-verdens-beste-forhold-for-adyrke-planter-i-veksthus/>.

4. Internasjonalt samarbeid er nødvendig og viktig for å løse klima- og naturkrisa. Hvordan kan internasjonalt samarbeid styrkes på klima- og naturområdet i årene fremover?

Først og fremst kan ikke Norge, som et rikt land, lure seg unna internasjonale avtaler. Eksempelvis ble verden enig om en strategisk plan for beskyttelse av naturmangfoldet under FNs biomangfoldskonvensjon. Resultatet ble «Aichimålene», 20 globale mål som skulle nås innen 2020. Et av disse målene er at «*innen 2020 er utryddelsen av kjente truede arter forhindret*». Ingen av målene ble nådd. Norge har imidlertid svært gode forutsetninger for å nå natur- og klimamål. Norge har penger nok til å investere i forskning og endring i plantebasert landbruk og toleranse for ville dyr. I motsetning til det som ofte hevdes, har vi gode forhold for ulike typer plantebasert satsing. Det norske systemet gjør at politikken bestemmer hva som produseres i landbruket – en ulempe nå, men kan brukes som en fordel. I tillegg har Norge mye areal og lite folk, som kan prioritere å gi ville dyr og deres habitater, herunder skog, nødvendig livsrom. For å styrke internasjonalt samarbeid bør Norge gå foran med et godt eksempel og aktivt jobbe for å implementere tiltak for å følge opp internasjonale forpliktelser, slik som naturavtalen. Norge er nødt til å anerkjenne sin rolle, og følge opp at natur- og klimamål gjennomføres i årene fremover for å sette et godt eksempel for andre land.

5. Naturavtalen er et rammeverk for alle. Hvordan kan vi sikre at alle samfunnsaktører og hele myndighetsapparatet i denne regionen tar sin del av ansvaret for å gjennomføre naturavtalen og stanse tapet av natur innen 2030?

Viktige tiltak for å sikre at alle tar ansvar for å gjennomføre naturavtalen, vil være å lovfeste krav om å stanse tap av naturmangfold og stanse menneskeskapt utryddelse av truede arter i naturmangfoldlovens formålsparagraf. Naturavtalen har 23 handlingsrettede globale mål for øyeblikkelig innsats frem til 2030. Disse handlingene som er beskrevet i hvert mål, må settes i gang umiddelbart og fullføres innen 2030. For å sikre at myndighetene gjør dette, bør målene (spesielt mål 1-5) implementeres i naturmangfoldloven.

Videre bør hver enkelt kommune etablere en strategi for å forbedre sameksistens mellom mennesker og ville dyr, med mål om redusert konfliktnivå ved bruk av ikke-letale forebyggende tiltak. Det bør også utarbeides bindende retningslinjer i alle forvaltningsledd rundt aktiviteter som påvirker rødlistede arter. I tillegg bør det snarest utarbeides planer for å reetablere store rovdyr i sine naturlige utbredelsesområder i Norge, og en strategi for å få de store rovdyrbestandene ut av status som sterkt truet (bjørn, jerv og gaupe) og kritisk truet (ulv). Det bør utarbeides nye forvaltningsplaner for rovvilt, der hovedfokuset er bevaring og sameksistens, ikke nedskyting. Dersom forvaltningssoner skal opprettholdes, må disse ta utgangspunkt i

rovdyrenes naturlige utbredelse og atferd, samt bruk av leveområder. Det må sørges for at rovdypene kan vandre mellom regionene, for å sikre genetisk variasjon, i tråd med mål 4 i naturavtalen.

6. Hva trenger kommuner, næringsliv og andre av kunnskap og virkemidler for å ivareta naturen bedre i denne regionen?

Det bør bevilges midler til forskning på ikke-letal og hensynsfull konfliktløsning mellom mennesker og ville dyr. Slik forskning bør inkludere både kartlegging av andre lands innsats på området og eksisterende metoder, samt forskning på nye metoder og tilnæringer. Det bør også opprettes forskningsprogrammer for bevaring av naturmangfold. Det finnes per i dag en rekke slike metoder – i hovedsak er de bygget på prinsippet om å gjøre miljøet man vil avskrekke dyrene fra, mindre tiltalende, samtidig som miljøer i nærheten legges til rette og gjøres mer tiltalende for dyrene. Tross alt er det også et mål at ville dyr skal kunne overleve i en verden hvor mennesker har overtatt eller påvirker så godt som alle habitater. Når det gjelder rovdyp har NOAH tidligere sendt informasjon om forskning på tiltak i andre land: Eksempelvis brukes i USA flaggliner for å unngå ytterligere skader på sted hvor ulven har oppsøkt beitedyr,²² og kenyanske Richard Turere har blitt verdenskjent for sine «lion lights» – et lys-gjerde som skremmer vekk løver fra kyr.²³ Forskning på ikke-letale tiltak, bør også inkludere kritisk forskning på tiltak som fremstilles som ikke-letale, men som i realiteten er letale; pigger som skader fugler eller nett som fanger og dreper fugler. Det er viktig at tiltakene er reelt hensynsfulle overfor de ville dyrene. Forskning på *læring* hos ville dyr i forbindelse med ikke-letale tiltak er også et viktig område: Forskere i USA undersøker hvordan ville dyr kan læres til å unngå veier eller andre farlige situasjoner i nærheten av mennesker.^{24,25} NOAH vil også kommentere forholdet til «svartelistede arter», og at alternative tiltak enn letal bekjempelse kan være mer effektive i tillegg til å være humane.²⁶ Forskning på dette er nødvendig. Veterinærinstituttet omtaler disse artene slik: «*Det er tvilsomt om kontinuerlig bekjempelse kan berettiges for arter som er godt etablert i landet. Ved helårlig bekjempelse vil det nødvendigvis oppstå situasjoner der hunndyr med unger dør. (...) Yngletidsfredningen bør omfatte alle dyr.*» Det bør også rettes oppmerksomhet til hvordan restaurering av naturlig forekommende arter kan minske problemet med fremmede arter – eksempelvis å la oteren være i fred, for å bidra til å minske habitatets tiltrekning på mink. Midler

²² Treves A, Krofel M, McManus J. Predator control should not be a shot in the dark. *Front Ecol Environ.* 2016; 14(7):380+8

²³ https://www.ted.com/speakers/richard_turere

²⁴ "Animal trainers are teaching wildlife to conserve themselves", Mongabay, 10.04.18 <https://news.mongabay.com/2018/04/animal-trainers-are-teaching-wildlife-to-conserve-themselves/>

²⁵ "How Can We Lessen the Negative Impacts of Roads on Wildlife?", JoAnna Pendergrass, DVM,

27.02.17 <https://www.americanveterinarian.com/news/how-can-we-lesser-the-negative-impacts-of-roads-on-wildlife>

²⁶ "Feral Hog Project", Laboratory of Animal Behavior, Physiology and Welfare <http://www.depts.ttu.edu/animalwelfare/research/feralhogproject.php>

til forskning på ikke-letale tiltak kan tas fra midler som i dag brukes på «skadefelling», tilskudd til jegerorganisasjoner m.m.

Videre bør det bevilges midler til og utarbeides en plan for informasjonstiltak fra sentrale myndigheter om økt toleranse for og positive holdninger til ville dyr og natur. Det er sterkt forebyggende i forbindelse med konflikter med ville dyr, at offentlige myndigheter gir informasjon og fremmer holdninger som skaper forståelse for artene, og toleranse for at også ville dyr har rett til å eksistere. Kommuner bør ha fagpersoner (biologer) som kan rykke ut og veilede om dyrs atferd og ikke-letale tiltak, samt bidra til å hjelpe dyr som for eksempel trenger å flyttes. Mens noen kommuner har folk som i dag påtar seg slike oppgaver, driver andre kommuner kun besvarelse – ofte med feilinformasjon som fører til avlaving av dyr – fra kontoret. I verste fall vil kommuneansatte henvise til lokale jegere og fangstmenn for skadefelling, uten å bry seg om lovligheten av tiltaket. Denne type praksiser bør ikke lenger tillates, og man må i stedet sørge for at kommunen har personell som kan veilede og informere om dyr. I tillegg kan myndighetene budsjettere for økt informasjonsarbeid knyttet til gjennomføring av naturavtalen.

7. Hvilke andre grep enn vern kan vi ta for å sikre langsiktig beskyttelse og bevaring av viktige naturområder (jfr mål 3 i naturavtalen)?

- Kritisk gjennomgå alle subsidier som kan påvirke natur negativt, særlig innenfor jakt, jord- og skogbruk, og oppdrett. Fjerne subsidier som er negative overfor natur, dyr og klima, slik som penger til promotering av jakt og kjøttsubsidier.
- Fjerne alle miljøfiendtlige subsidier til skogbruk.
- Kutte bevilgninger til utbygging av store motorveier.
- Bevilge subsidier til implementering av naturavtalen.
- Sikre økt klima- og naturkompetanse i kommunene. Fremme gode holdninger til ville dyr og natur.
- Restaurere økologiske prosesser ved å gjeninnføre ville arter, særlig store rovdyr, til ulike regioner.
- Å bevare viktige naturområder bør også innebære å beskytte arter i disse områdene. Derfor bør jakt/skadefelling, hogst og annen menneskelig forstyrrelse i hekke- og yngletiden ikke tillates. Antall jaktbare arter og lengden på tiden arter utsettes for jakt bør innskrenkes, og jakt på rødlistede arter må forbys. I tillegg bør det generelt unngås å forstyrre eller ødelegge habitater til ville dyr, spesielt i yngle- og hekkesesongen.

8. Med utgangspunkt i 2050-utvalgets hovedanbefalinger (se lenke), hva bør klimameldingen prioritere å følge opp, sett fra ditt ståsted?

Klimameldingen må følge opp at alle beslutninger som tas i dag må baseres på et mål om at så godt som alle klimagassutslipp i Norge må være fjernet for godt innen 2050. Norsk klimapolitikk må vektlegge varig omstilling til nullutslipp, og tempoet i omstillingen må økes. Global husdyrproduksjon er ansvarlig for 14,5 % av verdens klimagassutslipp. Dette er en større andel enn transportrelaterte utslipp, ifølge FNs organisasjon for landbruk og mat, FAO.²⁷ Miljødirektoratet²⁸ og NIBIO²⁹ har lenge fremmet redusert kjøttforbruk som et av de aller mest ressurseffektive tiltakene for å redusere klimagassutslipp fra landbrukssektoren i Norge, dette ble ytterligere tydeliggjort gjennom Klimakur 2030 (hvor det anslås å kunne føre til klimakutt på 2,9 mil tonn CO₂-ekv), og hvor de kommer med mange konkrete tiltak for å skape denne nødvendige forbruksendringen.³⁰ Samtidig sier Klimastiftelsen³¹ at store klimakutt bare er mulig med vesentlig reduksjon i kjøttforbruket, også i Norge. Ifølge klimamålene for 2030 må utslippene i ikke-kvotepliktig sektor (inkludert landbruk) kuttes med minst 45% innen 2030. I Norge er 90% av klimagassutslippene fra matproduksjon knyttet til husdyrhold, og animalske produkter utgjør om lag 80% av utslippene fra matkonsumet vårt.³² Klimameldingen bør derfor prioritere å følge opp anbefalingen om at omstillingen til lavutslippssamfunn bygges på at eksisterende utslipp skal fjernes eller reduseres kraftig gjennom redusert aktivitetsnivå, endret atferd og bruk av nullutslippsteknologi.

NOAH er enig med Klimautvalget i at utvikling og implementering av teknologi for direkte fangst av CO₂ fra luft ikke bør legges til grunn som et alternativ til å redusere utslippene. Ved å ikke ta tak i det faktiske problemet – masseproduksjon av kjøtt – vil dyrene fortsette å lide i produksjonssystemene. NOAH mener det heller bør utvikles politikk for omstilling i jordbrukssektoren utover dagens ambisjoner. I tillegg bør arealpolitikken begrense tap av natur og bidra til bevaring av naturens karbonlagre. I 2011 krevde nordmenns forbruk av jordbruksvarer areal tilsvarende 3,3 dekar per person. Det er 42 % mer enn det tilgjengelige verdensgjennomsnittet på 1,9 da.³³ Vårt matforbruk er verken bærekraftig eller solidarisk. Reduksjon i kjøttforbruk er ikke bare et klimatiltak, men også et naturtiltak, og ikke minst et dyrevelferdstiltak. Jo færre dyr i produksjon – jo færre dyr som lider i produksjonssystemer.

Det er også et faktum at skog og andre leveområder for dyr, fortrenses til fordel for menneskelig aktivitet – som landbruk og hogst. Og desto mindre naturskog som finnes – desto mindre habitater er det for ville dyr og desto verre blir naturkrisen. I 2021 publiserte NINA en rapport

²⁷ Hentet fra: <http://www.fao.org/news/story/en/item/197623/icode/>

²⁸ Miljødirektoratet. 2014. Kunnskapsgrunnlag for lavutslippsutvikling.

²⁹ NIBIO. 2017. Klimatiltak i jordbruk og matsektoren. Kostnadsanalyse av fire tiltak.

³⁰ Miljødirektoratet. 2020. Klimakur 2030. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1625/m1625.pdf>

³¹ Norsk klimastiftelse. 2019. Redusert kjøttforbruk – en nøkkel til klimakutt.

³² van Oort, Bob & Nina Bergan Holmelin. Rapport 2019:05. Klimagassutslipp fra norsk mat. Cicero

³³ Hille, John & Mekonnen Gerismo. Rapport 3/2011. Arealkrevende nordmenn – Hvor mye jordbruksareal må til for å dekke norsk forbruk? Framtiden i våre hender.

om den økologiske tilstanden for skog i Norge.³⁴ Samlet sett fikk den økologiske tilstanden i skogen en score på 0,42, der 0 tilsvarer svært forringet natur, mens 1 er skog som er intakt natur uten vesentlig påvirkning av menneskelig aktivitet. Scoren er klart lavere enn 0,6 – grenseverdien som er fastsatt for god tilstand. Ulike effekter av skogbruk, diverse utbyggingstiltak og teknisk infrastruktur er de viktigste påvirkningsfaktorene. Forskerne konkluderer med at den økologiske tilstanden for skog de neste tiårene trolig vil forverres ved videreføring av dagens politikk for skog- og utmarksnæringer, klima, transport og arealdisponering. I dag er over 90 % av hogsten i Norge såkalt flatehogst, der store flater i skogen blir totalt rasert, inkludert skogbunnen.³⁵ Det meste (80 %) av karbonet som er bundet i skog, er bundet nettopp i jorden. Flatehogst er dermed både skadelig for naturmangfoldet og klimaet. Tre fjerdedeler av skogen i Norge har blitt flatehogget de siste 60 årene.³⁶ NOAH mener at den svært ødeleggende effekten som hogst, og spesielt flatehogst, kan ha for naturmangfoldet og de ville dyrene, taler for et forbud mot slike aktiviteter.

9. Hvordan legge til rette for en rettferdig omstilling til lavutslippssamfunnet, og hvordan bør en klimapolitikk som når klimamålene innrettes slik at den har legitimitet og aksept i samfunnet?

For å nå mål om et mer bærekraftig matsystem i Norge må vi fokusere på utvikling og innovasjon av både råvarer og ferdigprodukter som imøtekommer behovet for økt andel av planter i kostholdet vårt. Samtidig må myndighetene øke kunnskap, tilrettelegge og løfte frem plantebaserte mat i langt større grad enn i dag. En undersøkelse fra 2019 av Respons analyse viser at nesten halvparten av alle nordmenn ønsker å spise mindre kjøtt, mens 15% allerede spiser utelukkende eller hovedsakelig kjøttfritt.³⁷ Trendanalytikere anslår at etterspørselen etter kjøtt og andre husdyrprodukter vil fortsette å falle slik trenden er i andre vestlige land som vi kan sammenligne oss med. Det er på høy tid at norske myndigheter satser på økt plantebasert innovasjon og utvikling, i tråd med anbefalinger fra helse- og miljømyndighetene, og forbrukernes ønske om å ta grønnere matvalg.

For å nå klimamålene er det essensielt å ta i bruk økonomiske virkemidler for å oppmuntre og tilrettelegge for overgang fra kjøtt til plantebasert kost. Forbruk som er positivt for klima og natur må være det rimeligste alternativet. Grønn skattekommissjon påpekte i 2015 at produksjonsstøtten er langt høyere for rødt kjøtt enn for andre typer produksjoner i jordbruket.

³⁴ Framstad, E., Berglund, H., Jacobsen, R.M., Jakobsson, S., Ohlson, M., Sverdrup-Thygeson, A. & Tøpper, J. 2021. Vurdering av økologisk tilstand for skog i Norge i 2020. NINA Rapport 2000. Norsk institutt for naturforskning. Tilgjengelig på nett: <https://brage.nina.no/nina-xmliui/handle/11250/2739886>.

³⁵ <https://www.nrk.no/norge/eu-vurderer-forbud-mot-norsk-mate-a-drive-skogbruk-pa-1.15564631>.

³⁶ <https://www.sabima.no/reddgammelskogen/>.

³⁷ Respons analyse for NOAH. (September 2019).

De fant det dermed «*hensiktsmessig å redusere produksjonsstøtten til rødt kjøtt*» (for eksempel ved å redusere pris- og husdyrtilskudd) og anbefalte også en avgift på rødt kjøtt. Dette er også noe teknisk beregningsutvalg for klima påpekte i sin rapport fra 2019. Reduksjon av støtte til husdyrproduksjon bør kompenseres ved å øke støtten til andre, mer bærekraftige og dyrevennlige produksjoner – både tradisjonelle og innovative – som produksjon av proteinvekster, frukt, bær, ulike typer grønnsaker og rotfrukter. I tillegg kan man gi ekstra støtte til bønder som produserer matvekster i ulendte strøk, i mindre skala, som for eksempel markedshager.³⁸ NOAH vil også peke på viktigheten og muligheten til å satse på produksjon av plantebasert mat i byer. Det å omdisponere tilskudd er en sentral del av virkemiddelpakken som trengs for å få til en bærekraftig omstilling i matproduksjon og -forbruk.

Klimakur 2030 viser til en undersøkelse hvor 14 prosent av norske bønder svarte at de var villige til å legge om fra husdyrhold eller fôrkor til produksjon av matvekster. Det er like mange som svarte at de kunne tenke seg å levere husdyrgjødsel til gårdsanlegg for biogass. Som klimatiltak kan gjødsel til biogass redusere utslippene med ca. 0,25 mill. tonn CO₂-ekv. Tiltaket med overgang fra kjøtt til plantebasert kost, har til sammenligning et potensiale som spenner mellom 2-8 mill. tonn. Det å støtte disse 14 prosentene med midler til omstilling vil være en viktig del av å oppnå kostholdstiltaket, og det vil samtidig begrense nedgang i sysselsetting og dermed støtte opp om de landbrukspolitiske målsettingene.

Tiltak for å tilrettelegge for omstilling til plantebasert kost

1. Produksjonsrelaterte virkemidler

I dag importeres store deler av den vegetabilske maten vi spiser, men slik trenger det ikke å være. Vi har et stort potensiale i å øke produksjon av matvekster til mennesker i Norge om det tilrettelegges for dette.

- **Vri tilskudd over fra husdyrproduksjon til planteproduksjon**

Dette er et opplagt virkemiddel ettersom støtten er stor og jordbruket responderer raskt på endringer i tilskudd. I følge OECD så er det ingen som subsidierer landbruket sitt så mye som i Norge, og husdyrsektoren får 96% av subsidiene. I Klimakur kom det frem at 14% av norske bønder allerede kunne tenke seg å legge om fra produksjon av fôr eller husdyrhold til å produsere matvekster, dette må muliggjøres og oppmuntres. Pristilskudd, direktetilskudd, arealtilskudd og

³⁸ Solbakken, Hans Andreas. 26.6.2019. Sofia Maria (27) meiner ho har svaret på framtidens matproduksjon. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/innlandet/sofia-maria-dyrkar-gronsaker-til-fjells-og-far-det-lonsamt---det-far-okologisk-norge-til-a-juble-1.14592094>.

andre produksjonstilskudd må gjennomgås med sikte på å redusere tilskudd til den animalske produksjon, og øke incentiver til plantebasert matproduksjon direkte til mennesker. Et av argumentene for å ikke gjennomføre kostholdstiltaket i Klimakur er at det vil sette norske jordbruksarealer ut av drift, men det stemmer ikke. En ny rapport fra Ruralis³⁹ viser at hvis målet er å opprettholde arealbruk, er arealtilskudd et effektivt virkemiddel for å få det til – den sier at det ikke trenger å være en motsetning mellom reduserte klimagassutslipp, redusert kjøttforbruk og fortsatt aktiv bruk av norsk jordbruksareal. I tillegg må Grøntutvalgets rapport fra 2020, og deres foreslåtte tiltak for økt produksjon og forbruk av norsk frukt og grønt – med en vekstambisjon på 50% vektlegges.

- **Etablere støtte- og kompensasjonsordninger**

Det må etableres støtte- og kompensasjonsordninger for de som ønsker å legge om produksjonen fra husdyr til matvekster, gjennom for eksempel en risikoavlastningsordning for gårder som ønsker å teste ut planteproduksjon, i form av en statlig støtteordning hvor prinsippet er å gi investerings- og driftsstøtte til pilotgårder over en viss periode.

- **Støtte forskning, utvikling og innovasjon av nye plantebaserte matprodukter**

Dette kan gjøres gjennom å øke forskningsmidlene over jordbruksavtalen, og prioritere investeringsmidlene (IBU) særlig i retning tiltak som stimulerer til økt produksjon av matvekster.

2. Forbrukerrelaterte virkemidler

Selv om stadig flere forbrukere får opp øynene for et mer plantebasert matforbruk, er det fremdeles mange som mangler kunnskap, både om sammenhengen mellom mat, klima og helse, og praktisk kunnskap om tilberedning av plantebasert mat, det er derfor behov for informasjonsarbeid ut mot befolkningen.

- **Offentlig formidling om behov for plantebasert matforbruk**

Fordeler ved å spise mer plantebasert mat må formidles gjennom faktabaserte og konsistente kommunikasjonsstrategier, det er særlig behov for sektornøytral formidling av sunne og bærekraftige kostholdsvaner hos barn og unge.

- **Næringsuavhengig opplysningskontor for bærekraftig og sunt kosthold**

³⁹ Ruralis. 2021. *Økonomiske virkemidler i norsk jordbruk for å oppnå lavere utslipp av klimagasser, redusert kjøttforbruk, stabil matproduksjon og jordbruk over hele landet.*

Det må utredes hvordan vi kan få på plass et statlig, faglig forankret opplysningskontor for sunn og bærekraftig mat. Opplysningskontoret for kjøtt og egg (OEK), har som formål å opprettholde eller øke kjøttforbruket i befolkningen, og er et eksempel på tiltak fra myndighetene som faktisk gir økt kjøttforbruk. OEK har bl.a. i mange år sponset skolebøker i faget Mat og Helse i grunnskolen. NOAH laget i 2017 Elevheftet «Bærekraftig matkultur», med støtte fra MD, som har vært det mest populære gratis skolemateriellet på Subjekt Aid i 2021– men vi får ikke støtte til trykk og distribusjon. Staten må ta ansvar for at barn og unge får faktabasert kunnskap om hvordan man kan spise sunnere og mer bærekraftig.

- **Miljømerking av matvarer**

Til tross for bred faglig enighet om behovet for kostholdsending mot mer plantebasert mat for å bevare naturmangfoldet og begrense miljøpåvirkning, mangler folk flest kunnskap om hvordan maten vi spiser påvirker verden rundt oss. En miljømerking av matvarer vil være en enkel og effektiv måte å heve kunnskapsnivået og gjøre det lettere å velge bærekraftig.

Utrede mulighetene for miljømerking av matvarer i form av en «produksjonsdeklarasjon» - lik dagens næringsdeklarasjon som finnes på matvarer. Merkeordningen kan for eksempel inkluderes i matinformasjonsforskriften, eller konkretiseres i en egen forskrift med hjemmel i matloven.⁴⁰ En slik miljømerking av matvarer i form av en «produksjonsdeklarasjon» kan vise for eksempel klimagassutslipp og ressursbruk som areal og vann, samt objektiv tilleggsinformasjon om produksjonsform for dyrene (arealkrav, inndrift mm.). En slik miljømerking av matvarer vil også kunne bidra til å dulte produsenter i en mer bærekraftig retning. Dette innebærer imidlertid ikke «dyrevelferdsmerking» som fungerer som godkjenningstempel for noe vi burde spise mindre av.

- **Krav om mer plantebasert mat i offentlig anskaffelser**

Et større tilbud av plantebasert mat kan gjøre overgangen fra kjøttbaserte retter til plantebaserte lettere for forbrukerne, særlig dersom det tilbys som et alternativ i alle sammenhenger.

- **Høyere priser på rødt kjøtt**

Dette vil mest sannsynlig føre til at forbruket går ned på grunn av negativ priselastisitet. En skattlegging av rødt kjøtt vil særlig ramme den delen av befolkningen som har dårligst råd, men dersom høyere priser på rødt kjøtt kombineres med subsidiering som gir lavere priser på

⁴⁰

https://www.mattilsynet.no/mat_og_vann/merking_av_mat/generelle_krav_til_merking_av_mat/nye_krav_til_naeringsdeklarasjonen.20419

alternative matvarer som grønnsaker eller kjøtterstatningsprodukter, vil dette kunne motvirke denne negative fordelingseffekten av tiltaket.

Forskningen er tydelig på at mer plantebasert mat istedenfor animalsk basert mat er viktig både for klima, natur, helse og selvforsyning. Det er behov for en storstilt satsing på produksjon av korn, frukt, grønt og proteinvekster. En satsing som – om den gjennomføres klokt – vil kunne føre til reduserte klimagassutslipp, økt verdiskaping og flere arbeidsplasser i norsk landbruk og verdikjeden for mat.

Konklusjon

Vi håper departementet vil ta dette til betraktning i arbeidet med å utarbeide stortingsmeldinger for klima og natur.

Med vennlig hilsen

NOAH – for dyrs rettigheter v/

Siri Martinsen (leder) og Henriette L. Diesen (biolog)